

BİZANS MANASTIRLARINDA SOSYAL YAŞAM VE MEKAN OLUŞUMU İLİŞKİSİ: STUDİOS MANASTIR KİLİSESİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL LIFE AND SPACE FORMATION IN BYZANTINE MONASTERIES: STUDIOS MONASTERY CHURCH

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 29 Nisan 2023	Received: April 29, 2023
Hakem Değerlendirmesi: 8 Mayıs 2023	Peer Review: May 8, 2023
Kabul: 19 Temmuz 2023	Accepted: July 19, 2023

DOI : 10.22520/tubaked.1289654

Seda Nur AKBOLAT* - Fernaz ÖNCEL**

ÖZET

Kendini dine adayan bireyler, hristiyanlık dinine dayalı ibadetlerini rahatsız edilmeden yapabilmek amacıyla ilk olarak Mısır'daki çöllere sığınmıştır. Münzevi yaşamı benimseyen bireylerin bu yaşam şekli, belirli kurallar altında ilkelden gelişmişe doğru ilerlemiştir. Manastır adı altında oluşan bu yaşam şekli ilerleyen yıllarda Anadolu'ya taşınmıştır. Manastırların kuralları azizler tarafından oluşturulsa da her manastır, kuralları kendi ilkeleri çerçevesinde düzenlemiştir. Hristiyanlıkta önemli yer tutan manastırlar, inziva amaçlı şehrin uzak alanlarına kurulmuşlardır ve kendi kendine yetebilen bir kompleks şeklinde oluşmuşlardır. Manastırın bulunduğu yere, siyasi-sosyal düzenine ve keşişlerin mesleklerine göre kompleks içerisinde farklı yapılar mevcut olmuştur. Bu sebeple manastır komplekslerinin fiziki yapısının özgünlüğü bulunmaktadır. Studios Manastır Kilisesi ise MS 463 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Manastır, günümüzde harabe halinde olan bazilikası ile İstanbul'un en eski dini yapısıdır. Manastır, 8. yüzyılda manastırın başına geçen Theodore'un kuralları ile siyasi-sosyal etkinin mekânda en ideal şekilde uygulanması gerçekleşmiştir. Manastırda yaşayan keşişler, Theodore'un kurallarını typikon adı verilen günlüklere yazmıştır. Bu çalışma kapsamında; Studios Manastır Kilisesi'nin kurallarının manastır kompleksindeki mekanlara etkilerinin incelenmesi amaçlanmış olmakla birlikte bunun sonuçlarının araştırılması hedeflenmiştir. En ilkelden en gelişmişine doğru, dönemin siyasi-sosyal etkisi ile birlikte fiziksel manastır kompleksine etkileri gibi durumların tartışılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Manastır Oluşumu, Studios Manastır Kilisesi, Manastır Kuralları, Mekan Oluşumu.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Koruma ve Restorasyon Bölümü, İstanbul, Türkiye
e-posta: sedaakbolat@gmail.com ORCID: 0000-0002-3387-9694

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye
e-posta: foncel@ticaret.edu.tr ORCID: 0000-0001-7394-9485

ABSTRACT

Individuals who devote themselves to religion first sought refuge in the deserts of Egypt in order to be able to perform their Christian worship without being disturbed. This primitive life of individuals who have adopted the hermit life has progressed towards development under certain rules. This way of life, which was formed under the name of monastery, was moved to Anatolia in the following years. Although the rules of the monasteries were created by the saints, each monastery organized the rules within the framework of its own principles. Monasteries, which have an important place in Christianity, were built in remote areas of the city for seclusion purposes and were formed as a self-sufficient complex. There were different structures in the complex according to the location of the monastery, its political-social order and the professions of the monks. For this reason, the physical structure of the monastery complexes has uniqueness. Studios Monastery Church was founded in 463 AD in Istanbul. The monastery is the oldest religious building in Istanbul, with its basilica in ruins today. With the rules of Theodore, who became the head of the monastery in the 8th century, the most ideal application of political-social influence in the place was realized. The monks living in the monastery wrote down Theodore's rules in diaries called typikon. This scope of work; While it was aimed to examine the effects of the rules of the Studios Monastery Church on the spaces in the monastery complex, it was aimed to investigate the results of this. From the most primitive to the most advanced, it is aimed to discuss the political-social effect of the period as well as the effects on the physical monastery complex.

Keywords: Monastery Formation, Studios Monastery Church, Monastery Rules, Space Formation.

GİRİŞ

Bizans İmparatorluğu MS 4. Yüzyıldan 15. Yüzyıla kadar hüküm sürmüştür. İstanbul kentinin 1453 yılında Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesiyle birlikte Bizans İmparatorluğu'nun hüküm süreci sona ermiştir. Bizans'ın on bir yüzyıllık dönemi erken, orta ve geç dönem olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Erken Bizans dönemi MS 4. ve 7. Yüzyıl arasında, Orta Bizans dönemi ise 11. Yüzyıla kadar ki süreci kapsamaktadır. Geç Bizans dönemi ise 1453'e dek uzandığı kabul edilmektedir. I. Theodosius'un (375-395) hükümdar olduğu dönemde ise Hristiyanlık resmi din ilan edilmiştir (Mango, 2008, s. 9,85,101).

Manastır anlayışı başkente gelmeden önce özünde münzevi yaşam olarak Mısır'da ortaya çıkmıştır. Mısır'daki çöllere sığınan ve münzevi yaşamı amaç edinen bireylerin yaşam mekanı basit malzemelerden oluşmuştur. İlerleyen yıllarda kişi sayısının artması ve bu yaşam modelinin eksileri de düşünülerek iki tip şeklinde manastır örgütlenmesi oluşmuştur. Bu sayede ilkelden gelişmişe doğru manastır modeli ortaya çıkmıştır. Ardından Kayseri'li *Basileios*'un gözlemleri ile manastır anlayışı *Basileios*'un ilkeleri doğrultusunda Anadolu'ya taşınmıştır. Hristiyanlığın resmi din haline gelmesi ve İstanbul'un da başkent ilan edilmesiyle kentte manastırların sayısı artmaya başlamıştır (Doğan, 2003, s. 74-75; Tiryaki, 2007, s. 50,52,54,55).

Studios Manastır Kilisesi ise İstanbul - Yedikule'de kurulmuştur (Kudde, 2015, s. 11). Manastır kente kurulan ilk manastırlardan biri olup, buraya kurulmasının önemli etkenlerinden biri de manastır kurallarına ve inancına göre kentin uzak bölgesinde bulunmasıdır (Kudde, Melvani ve Okçuğlu, 2022, 114). Kent merkezleri dışına kurulan manastırlar, Talbot'a göre rutin ve ritüeller, inancın yapısına göre güvenlik ve istikrar sunmakla birlikte, dış dünyadaki karmaşık olaylara karşı sığınak görevi de görmektedir (Talbot, 1999, s. 162,171,175).

Vaftizci Yahya'ya (*Ioannes Prodromos*) adanan bu manastır, *Akoimetoı* (Uykusuz) keşişlerini bünyesinde bulundurmıştır. *Akoimetoı* keşişleri gece boyu ilahi söylemeleri ve ibadet etmeyi içeren katı dini anlayışlarıyla bilinmektedir (Hatlie, 2007, s. 70-71). Katı dini anlayışları bulunan keşişlerin dışarı çıkması yasak olup aynı şekilde yabancıların da manastıra giriş çıkışları kısıtlıdır. Bu nedenle manastır kompleksi sınırları korunaklı duvarlarla inşa edilmiştir (Kudde ve ark., 2022, s.103,162).

8. yüzyılda manastıra rahip olarak gelen aziz *Theodore Studites* ile manastırdaki keşişlerin farklı alanlarda üretken olması sağlanmıştır. *Theodore*, topluluğun ekonomik gelişmesini sağlayabilmek ve kendi kendine yetebilmesi için manastırda atölyeler ve üretim faaliyetleri organize etmiştir. *Theodore*'un düzenli manastır yaşamını oluşturması ve siyasette aktif rol alması ile yapının önemi

zamanla artmıştır. Bu durum manastırın mekânsal olarak oluşum ve gelişimini de etkilemiş ve buna bağlı olarak manastırda birçok mekânsal alanlar ortaya çıkmıştır (Kudde ve ark., 2022, s.117,120,125,144).

Theodore, el yazmalarına büyük önem vermiştir. *Theodore* tarafından, *typikon*(günlük) adı verilen andaçlara manastırın litürjik yılı, keşişlerin diyeti, elbiseleri ve ayinlerini içeren kuralların yazılması sağlanmıştır (Kudde, 2015, s.129; Harris, 2020, s.138).

Bu çalışma kapsamında; *Studios Manastır Kilisesi*'nin kuralları çerçevesinde sosyolojik oluşumunun, üst ölçekten alt ölçeğe, fiziksel olarak mekânsal oluşumuna dair etkilerin tartışılması amaçlanmaktadır. Bu yapının seçilme amacı, Mısır'dan Anadolu'ya doğru toplumsal olarak en ideal manastır oluşumunun örneği olmasıyla birlikte, keşişler tarafından yazılan *typikon*ların ışığında kuralların siyasi-sosyal etkisiyle fiziksel mekâna etkilerini ortaya koymaktır.

Bu makalede, Bizans döneminde Mısır'dan Anadolu'ya doğru başlayan manastır anlayışının, İstanbul'da bulunan *Studios Manastır Kilisesi*'ne doğru etkilenme sürecinde, bu manastır hakkında yazılmış kaynaklar ve keşişlerin yazmış olduğu *typikon*lar araştırılmıştır. Araştırılan veriler ışığında manastırdaki mekanların, siyasal ve sosyal hayat çerçevesinde oluşumu incelenmiştir. Araştırma kapsamında söz konusu *Studios Manastır Kilisesi*'nin kurulduğu tarihten günümüze kadar tarihsel incelemesi yapılmış olup vaziyet yerleşkesi üzerinden kronolojik gelişimi ortaya konmuştur. Katı kurallar çerçevesinde oluşan sosyolojik gelişimleri ve bunun tüm ölçekler bağlamında, fiziksel mekânsal gelişime etkileri incelenmiştir. Bu mekanların üst, orta, alt, detay mekânsal, ince detay tasarım ve eylemsel etki bağlamı incelenerek tablo haline getirilmiştir. Bu sosyal kurallardan oluşan etkinin mekânsal ölçekteki yeri rölöve çizimleri ile desteklenmesi sağlanmıştır.¹

MANASTIR ANLAYIŞININ MİSİR'DAN ANADOLU'YA OLUŞUM SÜRECİ

Hristiyanlık dininde manastır anlayışı, Mısır'a dayanmaktadır. Manastır anlayışı, Hristiyanlık dinine dayalı ibadetlerini rahatsız edilmeden, toplumdan uzaklaşarak çöllerde inzivaya çekilen ve münzevi anlayışı benimseyen bireylerden oluşan topluluktur. Kaynaklarda, yaşam mekanlarının inşası için gereken malzemeler hakkında az bilgi bulunmaktadır. Ancak bu mekanların basit yapılar olduğu tahmin edilmektedir (Roidilis, 1997-1998, s. 161; Tiryaki, 2007, s. 50).

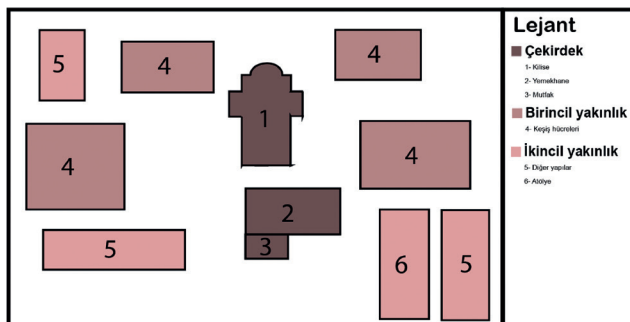
¹ Bu çalışma, yazarın, 2023 yılında, İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Koruma ve Restorasyon Yüksek Lisans Programı'nda Dr. Öğr. Üyesi Fernaz Öncel danışmanlığında ilerleyen "Bizans Manastır Kurallarının Mekan Oluşumu Üzerindeki Etkilerinin Okunması: Studios Manastır" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Münzevi yaşamı benimseyen ve çölde inzivaya çekilen ilk Hristiyan münzevisi olarak *Antonios* (251-356) kabul edilmektedir. Antonios çölde yaşamış olduğu deneyimlerinin, bu yaşamı benimsemek isteyen müritlerinin de yararlanmasına izin vermiştir. Böylece Antonios'un etrafında bu yaşamı benimseyen bireylerden topluluk oluşmaya başlamıştır. Bu manastır topluluğu, her sınıftan insanı bünyesinde bulundurmaktadır (White, 1932, s. 12; Tiryaki, 2007, s. 52,54).

Bu manastır topluluğu, *lavra* tipi ve *koinobitik* örgütlenme olarak ikiye ayrılmıştır. Lavra tipi örgütlenmede, başlarda münzevinin hücresi merkezi oluştururken yerini kalıcı bir yapı olarak kiliseye bırakmıştır. Kilise 4. yüzyılda, yemek yeme ve ibadet etme fonksiyonunda kullanılmıştır. Ancak kısa bir süre sonra bu örgütlenmeye yemekhane ve mutfak yapıları eklenmiştir. Böylece lavra tipi örgütlenme, çekirdeğinde kilise ve yemekhane yapısını barındırmıştır. Bu çekirdeğin etrafında gelişen münzevi hücreleri ise birbirinden ciddi anlamda uzak olacak şekilde konumlanmıştır (White, 1933, s. 6; Tiryaki, 2007, s. 55).

Koinobitik örgütlenme ise Yukarı Mısır'da yaşamını sürdüren münzevi *Pakhomios* tarafından oluşturulmuştur. Bu örgütlenme tipi batıda bulunan manastırlar tarafından uygulanmıştır ve manastır anlayışının esas şeklini oluşturmuştur. Koinobitik örgütlenmeye göre, kapalı duvarların arkasında ortak bir yaşam biçimini benimsemenin temelleri atılmıştır. Bu örgütlenme tipinde duvar, koruma işleviyle birlikte düzen işlevini de yerine getirmektedir. Duvarların ardında ise kilise, mutfak, yemekhane, keşiş hücreleri, atölyeler ve misafirhane bulunmaktadır. Bu örgütlenmede, ortak yaşam için önemli olan kilise ve yemekhane yapıları çekirdeği oluşturmaktadır. Keşiş hücreleri bu çekirdeğe birincil yakınlığı oluştururken atölyeler çekirdeğin ikincil yakınlığını oluşturmaktadır (Şek.1)(Delehay, 1948, s. 137; Ahunbay, 1997, s. 1159; Tiryaki, 2007, s. 58-61).

Şekil 1. Koinobitik örgütlenme tipinde çekirdek etrafında şekillenen diğer yapılar ve çekirdeğe yakınlık derecesi (Seda Nur Akbolat) / *Other structures shaped around the nucleus in the koinobitic organization type and the degree of proximity to the nucleus.*

Anadolu'dan Kayseri'li *Basileios* ise Pakhomios'dan etkilenecek Mısır'daki Doğu Manastır sistemini şekillendirmiştir. Basileios, Yunanca dilinde kendi düzenlediği manastır kurallarını, Uzun ve Kısa Kurallar olarak adlandırmıştır. Kendi belirlediği sistemin temelinde, Mısır'da bulunan kalabalık ve büyük manastırların aksine, manastırların küçültülmesi yönündedir (Doğan, 2003, s. 74- 75).

Basileios'un sistemine göre manastır kompleksi içerisinde kendi kütüphaneleri ve *scriptorium* (yazıhane) bulunması gerekmektedir. Bu sebeple kitaplıklarda bulunan metinleri inceleyen ve diğer keşişlere ilmi öğreten başkeşişler bulunmaktadır (Talbot, 1991c, s. 1393; Rice, 2002, s. 190; Doğan, 2003, s. 76-77).

İstanbul kentinde Basileios'un kuralları izlenmiştir ancak bu kurallar manastırların başrahipleri tarafından esnek bir şekilde tekrar biçimlenmiştir. Başrahiplerin kurallarının yazı haline döküldüğü *Typikon*'lar ise 9. Yüzyılda ortaya çıkmıştır. Belgelerde ise manastırın yemekhanesinde uyulması gereken kurallar, bayramlar ve perhiz dönemlerinde diyet konusu, keşiş kıyafetleri ve yasaklardır (Miller, 2000b, s. 84-119; Doğan, 2003, s. 77).

Manastır yaşamının devamlılığı için temel yaşam modülü keşişlerin çalışmaları ve el emeği ile sağlanmaktadır. Bu temel ilke hem Doğu hem de Batı manastırları için geçerlidir. Studios Manastır Kilisesi'nde yazılı belgelere göre bakırcı, kuyumcu, yapı ustası, sepetçi gibi üretim yapan keşiş listesi, manastırda üretim yapıldığını açıkça göstermektedir. Kilisede kullanılan mum ve el yazmaları için parşömen de manastır kompleksi içerisinde üretilmektedir (Ahunbay, 1997, s. 1159-1160; Doğan, 2003, s. 78).

İstanbul kentinde, 5. yüzyılın sonlarında 70 farklı manastırın bulunduğu bilinmektedir. Studios Manastırı ise 9. Yüzyılın başında geldiği nokta ile manastır anlayışının toplumsal olarak en ideal halidir. Bu dönemde manastırda el yazması, minyatür ve ikona üretimi yapıldığı bilinmektedir (Eyice, 1994, s. 288; Doğan, 2003, s. 79-80).

Tüm bu genelden özele kurallar, manastırların içe dönük, dışı kapalı olan fiziksel oluşum ve gelişimine ciddi olarak etki etmiştir. Kendi kendine yetebilen ve münzevi bir mekân kurma arayışı ve amacı ile kurgulandığı için, manastır içerisinde mutlaka kilise, yemekhane, keşiş hücreleri, kütüphane, hastane, açık bahçe, ekme-biçme alanları gibi mekanlar bulunmaktadır. Ayrıca siyasinin de dönemine göre manastırlar üzerinde ciddi etkisi bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında bu kuralların ve siyasi-sosyal etkenlerin, fiziksel mekâna etkilerinin yansıdığı İstanbul'da bulunan Studios Manastır Kilisesi'nde, manastır kuralları bağlamında gelişimi ve bu kuralların fiziksel mekâna etkileri incelenmiştir.

STUDIOS MANASTIR KİLİSESİ'NİN KURULUŞU VE MEKANSAL OLUŞUMU

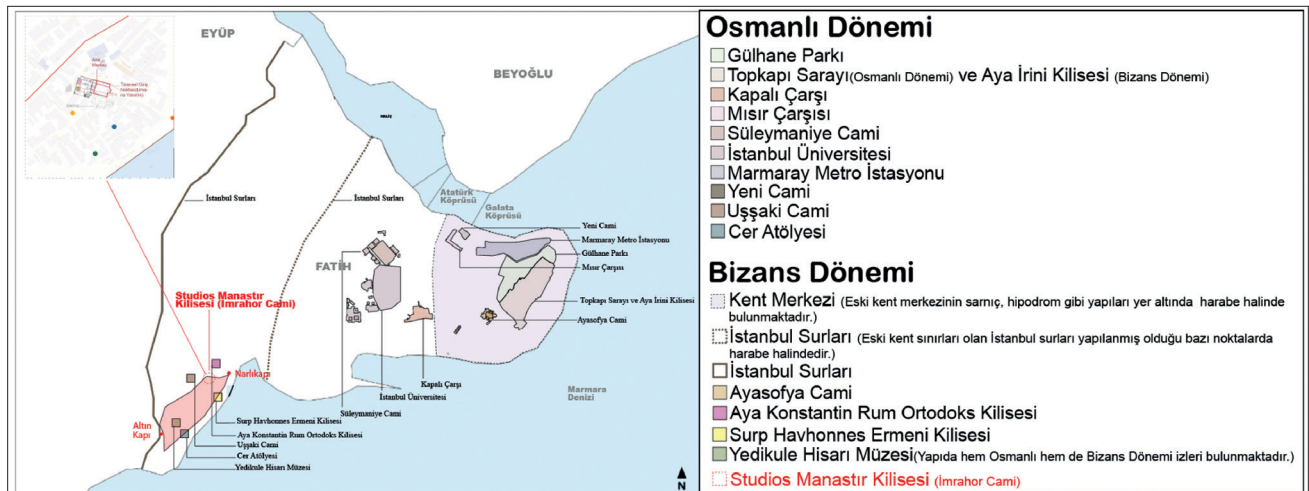
İstanbul'un Fatih ilçesinde Yedikule mahallesinde, Marmara Denizi'nin kıyısına yakın konumda bulunan Studios Manastır Kilisesi MS 463 yılında yapılmıştır ve günümüze ulaşmış İstanbul'un en eski dini yapısı olarak bilinmektedir (Foto.1)(Şek.2). Manastırın klasik bazilika tipinin öncüsü olan ibadet yapısı ve sarnıcı hariç diğer yapıları günümüze ulaşamamıştır. Bu manastırın bazilikası, 15. Yüzyıldan sonra Osmanlı devleti tarafından İmrahor İlyas Bey adı ile camiye dönüştürülmüştür. Bazilikanın çatısı deprem, yangın gibi sebepler dolayısıyla günümüze ulaşamadığından, yapı 4 duvarı ile günümüzde harabe halindedir (Wiener, 2002, s. 147; Mango, 2006, s. 50; Kudde ve ark., 2022, s. 19,103,113,175).

Manastırın bazilikası *naos* ve *narteks* olmak üzere iki bölüme sahip olmasıyla birlikte etrafı duvarla çevrili, üstü açık bir şekilde *atriumu* da bulunmaktadır. Naos ise kuzey, güney ve orta nef olmak üzere 3 bölümden

Fotoğraf 1. Studios Manastır Kilisesi'nin bazilika hava fotoğrafı (Kadir Kır 2013) / *Aerial photograph of Studios Monastery Church basilica.*

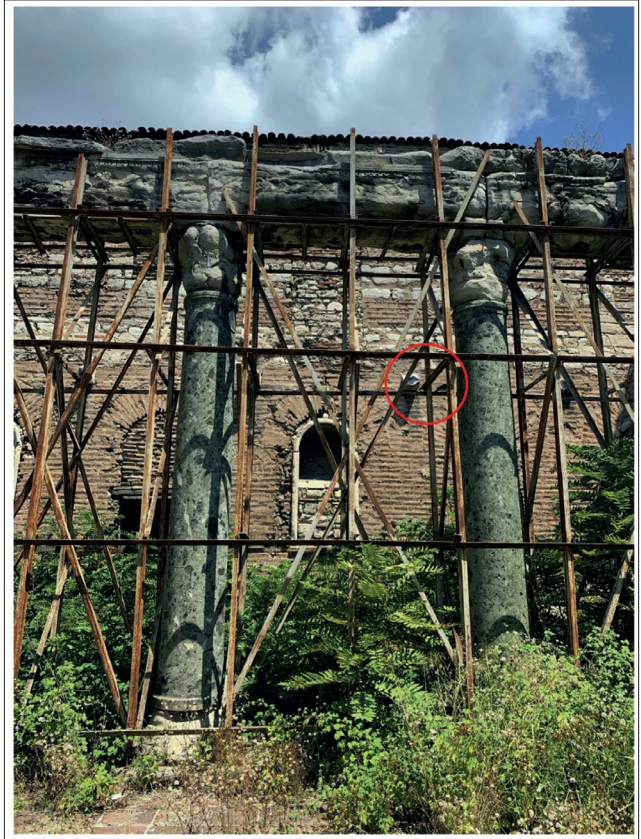

Şekil 2. Studios Manastır Kilisesi'nin Fatih ilçesindeki konumu ve eski kent sınırları(Seda Nur Akbolat) / *The location of Studios Monastery Church in Fatih district and the old city borders .*

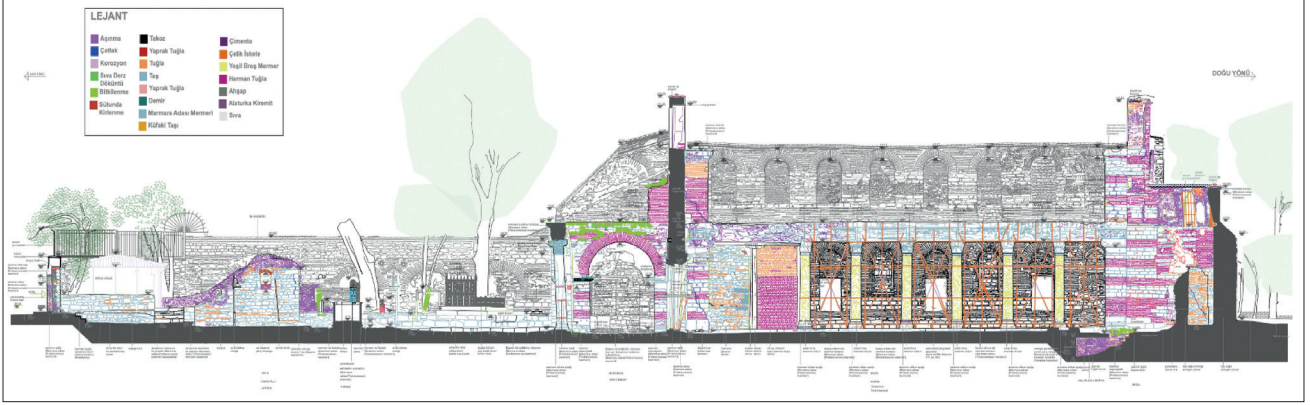

oluşmaktadır. Naosun orta nefinde, apsisin bulunduğu noktada 6 basamaklı merdivenle inilen haç planlı *kripta* bulunmaktadır. Bazilikanın özgün halinde, neflerin üzerinde ahşap galeri olduğu bilinmektedir. Bu galeriye çıkışlar ise narteksten yapılmaktadır. Günümüzde bu galeri katı ve merdivenler günümüze ulaşmasa da nefleri birbirinden ayıran ve taşıyıcı görevi gören Marmara adası kolonlar ve haç motifli mermer konsollar günümüze ulaşabilmiştir (Şek.3) (Foto.2) (Büktel, 1995, s. 92; Mango, 2006, s. 50).

Fotoğraf 2. Studios Manastır Kilisesi'nin bazilikasının kuzey nefte bulunan kolonları ve mermer konsol (Seda Nur Akbolat 2022) / *Columns and marble console of the Basilica of the Studios Monastery Church in the north nave.*

Şekil 3. Studios Manastır Kilisesi bazilikasının kuzey nefte günümüze ulaşmış kolonlarının rölöve çizimi (Vakıflar Genel Müdürlüğü 2018) / *Relief drawing of the extant columns of the Studios Monastery Church basilica in the north nave.*

Manastır Vaftizci Yahya'ya adanmıştır ve *Studios* adında zengin bir soylu tarafından konsül üyesi olması adına kurulmuştur. *Markianos*'un hükümdarlığı sırasında, Studios MS 454 yılında konsüllük yapmıştır. Studios'un arazisine kurulan manastır, İstanbul surlarının arasında ve Marmara denizi kıyısında bulunan bölgededir (Pekak, 2000, s. 101; Freely ve Çakmak, 2004, s. 56; Kudde ve ark., 2022, s. 19,113). Manastır kurulduğu vaziyet çerçevesi ile Altınkapı (*Porta Aurea*), *Mese Caddesi* ve Narlıkapı (*Hagios Ioannes Studios*) arasındaki bölgede kalmıştır (Şekil 4). Böylece manastır siyasi-sosyal etkileri kurulduğu andan itibaren görmeye başlamıştır. Ardından Studios MS 463 yılında Akoimetoı manastır cemaatinden keşişleri davet etmiştir (Millingen, 1912, s. 35-37). Sürekli ibadet etmeleri ile bilinen Akoimetoı keşişlerinin sayısı farklı kaynaklara göre 700 ile 1000 arasında değişmektedir (Büktel, 1995, s. 28).

Manastırda 15. yüzyılda bulunan bir keşişin yazdıklarında, manastırın kent merkezine olan uzaklığındaki cazibesi ele alınmıştır; “Ne barbarlar yüzüme bakıyor ne de kadınlar sesimi duyuyor. Bin yıldır bu manastırın kapısından ne bir tane işe yaramaz adam girmiş ne de bir kadının ayağı bahçeye adım atmıştı. Saray gibi bir hücrede kalıyorum; zeytin ağacının yetiştiği bir bahçe ve bir üzüm bağı etrafımı çevreliyor. Öte yanda ise pazar yerleri ile büyük bir şehir ve öte yanda kiliselerin anası ve dünyanın imparatorluğu (Millingen, 1912, s. 43; Freely ve Çakmak, 2004, s. 61).”

Kent merkezine uzak olan manastırın ilk sınırlarının, güneybatıdan Altınkapı'ya uzandığı bilinmektedir (Miller, 2000a, s. 67). Bu sebeple ilerleyen yıllarda atriumun batı kısmında yürütülmüş olan sondaj çalışması, kompleksin, Altınkapı'dan İstanbul'un kent merkezine giden ana caddeye bakacak şekilde yapılandırıldığını göstermiştir (Peschlow, 1982, s. 429-433)(Şek.5). Ayrıca Fusun Alioğlu'na göre bazilikaya yakın konumda bulunan Aya Konstantin Rum Ortodoks Kilisesi'nin doğusunda denize doğru uzanan bölgede yapılan araştırmalara göre

Şekil 4. Buondelmonti'nin çizmiş olduğu haritada 15. Yüzyılda Studios Manastır Kilisesi ve sur kapıları ile olan ilişkisi (Marciana Milli Kütüphanesi, Venedik, 1422).

kalın bir duvar olduğu ve bunun manastırın koruyucu kuzey duvarı olduğu söylenmektedir. Bununla birlikte manastırın sarnıcının terasında bulunan merdiven izleriyle birlikte hamamına doğru gidildiği düşünülmektedir. Ali Efendi Sokağı da eskiden var olan hamamın önüne çıkmaktadır. Hamamın arkasında toprakla örtülü olan, tonozlu bir Bizans fırının olduğu çevre sakinleri tarafından söylenmektedir (Alioğlu, 1981, s. 6-17). Milattan sonra 1348 veya 1349 yılında İstanbul'a gelen Rus gezgin Novgord'lu Stephen yemekhanenin deniz

Şekil 5. Studios Manastır Kilisesi'nin Altın Kapı-Narlıkapı ile ilişkisi ve manastır kompleksinin yerleşme yönü ve vaziyet planı (Seda Nur Akbolat) / *The relationship of Studios Monastery Church with Altın Kapı-Narlıkapı and the settlement direction and site plan of the monastery complex.*

kıyısına yakın bir konumda bulunduğunu ve görülmemiş bir güzellikte salonu olduğunu belirtmiştir (Dirimtekin, 1999, s. 8-10). Bu da bizlere yemekhane, mutfak ve kiler yapılarının konumu hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca manastırın sınırlarının içerisinde bağ, bahçe, tarla, değirmen gibi birimlerin yer aldığı da bilinmektedir. Bu yapılarında yemekhane binasına uzak olmayacağı düşünülmektedir. *Stylite Aziz Daniel'in Vita'sında* da Marmara denizine yakın alanında dikili bahçelere sahip olduğunu göstermektedir (Delehay, 1923, s. 75). Böylece bahçenin, yemekhanenin ve diğer müstemilat yapılarının birbirlerine yakın ve ilişki içerisinde olduğu düşünülmektedir. Ayrıca kendine özgü Marmara Denizi kıyısında özel iskelesi olduğu bilinmektedir (Kudde ve ark., 2022, s. 144). Vaftizci Yahya'nın anılması için yapılan törenlerde, imparatorun başkeşişin beklediği Narlıkapı'dan geldiği söylenmektedir (Millingen, 1899, s. 69,78; Freely ve Çakmak, 2004, s. 57). Bu iskelenin de Narlıkapı ile ilişki içerisinde olduğu düşünülmektedir.

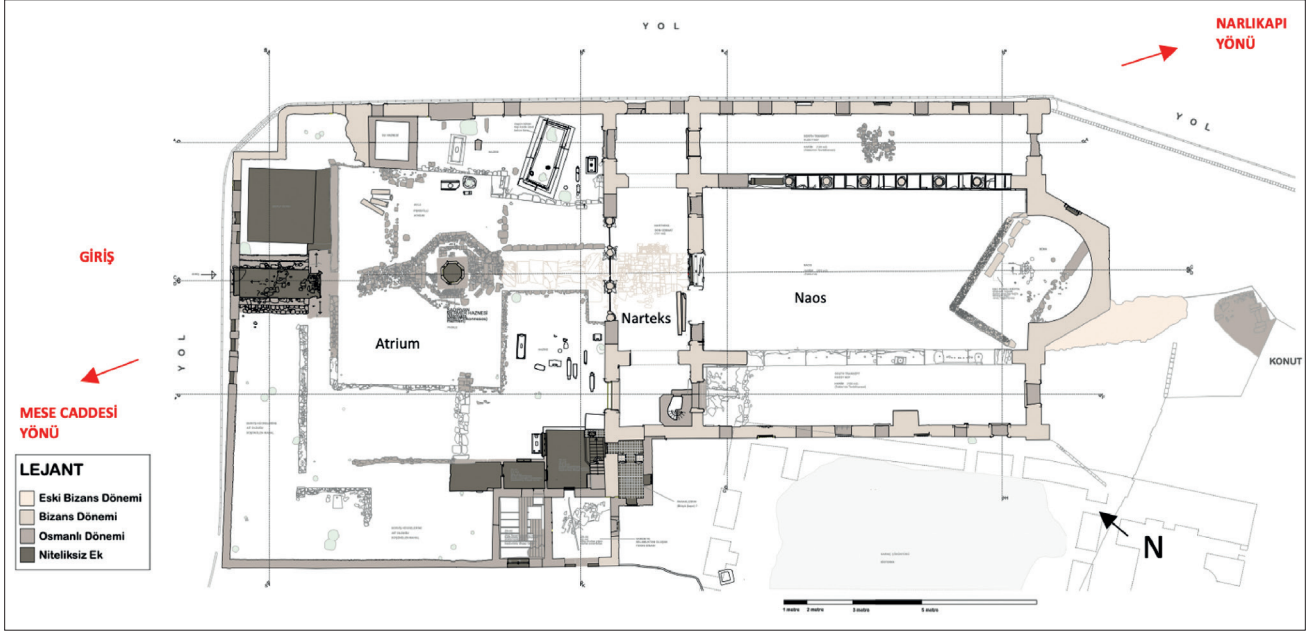
İmparatoriçe *Eirene* (797-802) 799 yılında, Theodore'u kendi manastır topluluğunu Studios Manastır Kilisesi'ne yerleşmeye davet etmiştir. Böylece Theodore daveti kabul etmiştir ve Studios Manastır Kilisesi'ne yerleşmiştir. El yazmalarına önem veren ve 20 yıl boyunca manastır en güçlü konumuna ulaştıran Theodore, manastır kurallarının keşişler tarafından scriptoriumda(yazıhane) kaleme alınmasını sağlamış olup ayrıca manastırda ikona yapımı gibi birçok el işçiliğine yer vermiştir (Freely ve Çakmak 2004, s. 57; Kudde ve ark., 2022, s. 124-125).

Theodore'un kurallarına göre manastır inzivasını sadelik, itaat ve *koinobitik* yaşam (ortak yaşam) oluşturmaktadır (Kudde ve ark., 2022, s. 124-125). Böylece hayır faaliyetleri ve keşişlerin el emeğine odaklanmış iyi bir plan düzenlenmiştir (Leroy, 1958, s. 167-174). Bu hayır faaliyetlerinden biri de atrium batı duvarında bulunan kapı ile keşişlerin fakirlere yardım etmesidir. Ayrıca Theodore, kurallarını uygulamak ve kendi kendine yetme anlayışını sağlayabilmek için manastırda atölyeler ve

üretim faaliyetleri oluşturmuştur (Pratsch, 1998, s. 125-134). Bu yüzden keşişler, fırın, bahçe, çamaşırhane, mutfak, hastane gibi birimlerde çalışmış ve taş, deri, demir ve parşömen gibi malzemelerin işlenmesini sağlamıştır (Speck, 1968, s. 114-116). Theodore'un kuralları sayesinde manastırın yazıhanesi olduğu ve içerisinde yazma eserlerin kopyalanıp, ikonların üretildiği bilinmektedir (Kudde ve ark., 2022, s. 129). Ayrıca diğer bilinen verilere göre de ekip-biçme alanlarının surlara yakın deniz kenarında olup, fırının konumundan yemekhane ve müstemilat yapılarının, ekip-biçme alanına yakın alanda bulunacağı düşünülmektedir (Şek.5).

Manastırın bazilikasında bir *synthronon*, bir *sunak*, bir *templon paravanı* ve bir *ambon* bulunmaktadır (Mathews, 1971, s. 23-27). Bu alanların varlığı ile imparatorların dini yapıya uğradığı aşikardır. Yazılı kaynaklara göre de manastırın konumu itibari ile Mese Caddesi üzerinde bulunması, imparatorların uğrak noktası haline gelmesi bu alanların mevcudiyetini kanıtlar niteliktedir. Özel günlerde imparatorların manastıra gelmesi sebebi ile halkın da bu günlerde yapıya girişi sağlanmıştır. Bu sebeple Akoimeto keşişlerin yerli halk ile doğrudan temas kurması, vatandaşların dini törenlere katılmak için mekânı doldurmalarına neden olmuştur. Ayrıca bazilikanın apsisinin iki kanadında girişlerin varlığı ile Erken Bizans döneminde litürjinin bir geçit törenini andıran yapısı ile uyumludur (Şek.6). Ayrıca yapıda bulunan birçok kapıdan keşişler ve vatandaşlar büyük gruplar halinde giriş çıkış yapar ve incil okumaları yapardı. Böylece imparatorların uğrak noktası haline gelen manastır, siyasi etkenlerden dolayı bazilikada bazı mekânsal değişiklikler olduğu gözlemlenmektedir (Miller, 2000b; Şekil B:2)(Kudde ve ark., 2022, s. 47,51,120). 29 Ağustos'ta yapılan törende görevli keşişler Narlıkapı dışında imparatoru beklemektedir. İmparatorun denizden manastıra geldiği, naosta kutsal eşyaları öptükten sonra apsisin sağında, şapelin önünde bulunan sandıkta mum yaktığı ve ardından manastırın bahçesinde yemek yediği bilinmektedir (Pekak, 2000, s. 107).

Şekil 6. Studios Manastır Kilisesi'nin planı ve Narlıkapı'dan gelen imparatorun giriş noktası (Vakıflar Genel Müdürlüğü 2018) / *The plan of St. John Studios Monastery and its circulation in religious ceremonies and the entry point of the emperor coming from Narlıkapı.*

Bu etkilerden en önemlisi apsisin iki tarafında bulunan kapıların varlığından anlaşılmaktadır. İmparatorluk Sarayı'ndan deniz ulaşımı yoluyla Narlıkapı'ya gelen imparatorun apsisin iki tarafında bulunan kapılardan dini yapıya giriş yaptığı, Narlıkapı ve apside bulunan kapıların paralelliklerinden anlaşılmaktadır (Miller, 2000b; Şekil B:2; Kudde ve ark., 2022, s. 47,51,120). Buradan da anlaşılacağı üzere, apside bulunan kapıların varlığı ile mekânsal anlamda sosyolojik etkiyi görmekteyiz. Ayrıca manastırın imparatorluk için önemini, 1204 yılı Latin istilasında büyük zarar gören manastırın İmparator II. Andronikos'un kardeşi tarafından onarılması ile de anlaşılmaktadır. Manastırın bazilikasında bulunan *opus sectile* döşemesinin de yapım tarihinin kesin olmamakla birlikte bu dönemlerde yapıldığı düşünülmektedir (Foto.3)(Kudde ve Ahunbay, 2016, s. 39).

Yazıhane bulunan manastırda Theodore, cüzler hazırlayıp bunu keşişlere aktarmıştır (Kudde ve ark., 2022, s. 129). Yazıhanede bütün el yazmalarının parşömen üzerine yazılması, burada organize bir parşömen atölyesi ve parşömen hazırlığı yapan keşişler olduğunu göstermektedir. Yazım için gereken sıvı malzemeler siyah, kırmızı ve erguvani renklerinden oluşmaktadır. El yazmalarının daha sonrasında korunması için kaplar bulunmaktadır. Yazım ve noktalama için uzmanlar (*Chrysographes*) ve özel dekoratörler olduğu da bilinmektedir. El yazmaları için gerekli malzemeler ise, iyi yontulmuş kamış kalem, küçük bir bıçak, mürekkebin ıslaklığını gidermek için sünger, süngerin kurutulması için özel bir taş, cetvel ve başlıklarda baş harflerinin süslenmesi için kuş tüyü fırçalardır. Keşişler, el yazmalarına başlamadan

önce birinci kâğıdın üst bölümüne üç adet haç motifi çizmektedir. Bu özel simge bu el yazmalarının Studios Manastır Kilisesi'nde yazıldığına dair özel bir işaretir (Eleopoulos, 1967, s. 57- 60). El yazmaları yapan keşişlerden günün çoğu kısmını yazıhanelerde geçirmesi

Fotoğraf 3. Studios Manastır Kilisesi'nin bazilikasının naosunda bulunan *opus sectile* döşeme (Seda Nur Akbolat 2022) / *Opus sectile flooring in the naos of the basilica of the Studios Monastery Church.*

beklenmektedir. Ancak bu görevler katı ve acımasız kurallara bağlanmıştır: bir kopyayı temiz tutmamanın, bir noktalama işaretini unutmanın veya keşişin sinirlenerek fırçasını kırmanın cezası ağırdır. Orijinal metinlerde bir bölümün unutulması yazılmasının cezası kuru ekmek yiyerek oruç tutmak olmuştur: keşişin önündeki orijinal metne bakarak kopya edeceği yerde hafızasına güvenerek kopya etmesinin cezası topluluktan üç gün uzaklaştırılmaktır. Topluluktan uzaklaşan keşişlerin, kendi hücrelerinde cezalarını çekmeleri sağlanmıştır. Ayrıca çalışma saatleri yazın ortasında sekiz saat kışın en kısa günlerinde yalnızca dört buçuk saat olduğu tahmin edilmektedir (Miller, 2000b, s. 84- 119).

Manastırın kütüphanesinde, kütüphane görevlisi ve kitapların günlük olarak kontrol edildiği kütüphane sistemi bulunmaktadır. Bedensel işlerden dinlenildiği zamanlarda ve pazar günleri *Bibliophylax*² (kütüphane görevlisi) tahta semantronu bir kez çalmaktadır ve keşişler kütüphanede toplandıktan sonra akşama kadar kitap okunmaktadır. Kitaplardan sorumlu kişi semantronu tekrar çalar ve tüm keşişler kayıtlara uygun olarak ödünç alınan kitaplarını akşamında iade etmeye gelmektedir. Kim kitabını iade etmekte gecikirse, cezaya çarptırılmaktadır (Miller, 2000b, s. 98,107-109). Yılmaz Büktel'e göre ana kilisenin yakınında bulunan bazı kemerli kalıntılar Türkler tarafından Kitap-hane olarak adlandırılmıştır (Büktel, 1995, s. 35). Bu sebepten dolayı açık alanda dinlendiği düşünülen keşişlerin, kütüphaneye gitmek için tahta semantronu duyması bizlere kütüphanenin atriumdan uzak olmadığına dair fikir vermektedir. Yılmaz Büktel'in bu söylemi de yakınlık ilişkisini kanıtlar niteliktedir (Şek.4).

Keşişlerin ibadeti için günün bölümleri düzenli aralıklara bölünmüştür: 1) Gece yarısı ofisi (*mesonyktikon*) ve matiner³ (*orthros*), 2) prime, 3) terce, 4) sext, 5) nones 6) vespers⁴ (*Iychnikon*) ve 7) Compline (*apodeipnon*). Matin kanonik saatinde keşişler tarafından gece yarısından iki saat sonra, en geç şafağa kadar kutlanan, aynı zamanda nöbet olarak da tutulan zaman dilimidir. Prime veya İlk saat, gün ışığının ilk saatlerinde yapılan ibadettir. Terce, sabah 9 da söylenen dua zamanıdır. Sext ise saat 12 de yapılan ibadettir. Nones öğleden sonra 3 civarında, şafaktan sonra dokuzuncu saatte yapılan ibadettir. Vespers ise akşam dini ibadet saatidir. Compline ise gece ibadettir ve günün sonundaki dualar olarak bilinmektedir (Miller, 2000b, s. 91-92).

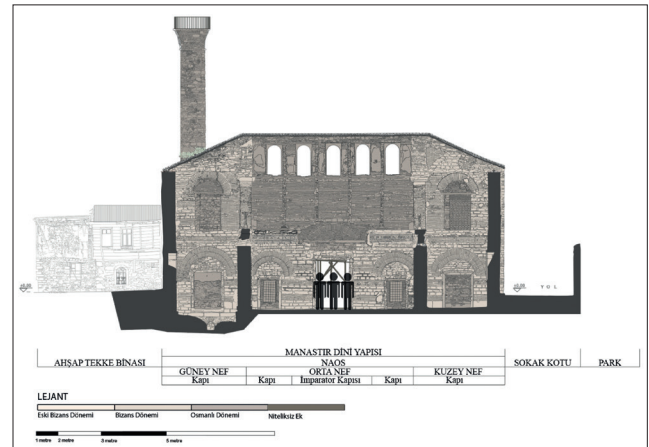
² Bibliophylax, kütüphane görevlisine verilen isimdir. Kütüphane görevlisi keşişlerden oluşmaktadır (Büktel 1995, s. 37).

³ Gündüz ayinidir (Çiftçi 2003, s. 355).

⁴ Altıncı ayindir. Akşama doğru yapılmaktadır (Çiftçi 2003, s. 355).

Günlük işlerin zamanlaması bir su saati aracılığı ile yapılmıştır. Keşişlerin öngörülen çeşitli ayinlere çağırılması için ise semantron adında ahşap vurmali bir çalgı ile işaret kullanılmıştır (Leroy, 1954). Böylece gecenin ikinci veya üçüncü nöbeti geçtikten sonra, yedinci saatin başladığı noktada, su saatinin 2 işareti altıncı saate vurduğunda, uyuyan keşişler uyandırılmaktadır. Elinde bir mum yardımıyla yatak odalarına gidilmektedir, uyandırılan keşişlerde birlikte ana kilisenin narteksinde toplanılıp sessizce dua ederken, rahip buhurdanı eline almaktadır ve kutsal mabedi tütsülemektedir. Bazilikanın kuzey kısmında bulunan Kraliyet kapısına⁵ (Tütsüleme kapısı) vardığında 3 keşişi tütsüler ve kilisenin güney tarafına geri döner ardından diğer keşişlerde onun arkasından kiliseye girer ve böylece ibadet yapılmaktadır (Şek.7) (Miller, 2000b, s. 98). Burada bulunan kraliyet kapısının diğer kapılardan daha uzun ve geniş olması sosyal anlamda hissedilen 'yüceliğin mekâna yansıması olarak ele alınmıştır (Foto.4). Kapının büyüklüğünün vermiş olduğu hissiyat manastırdaki keşişlerin başlıca ibadet noktası olmasına sebep vermiştir.

Şekil 7. Studios Manastır Kilisesi naos bölümünden Kraliyet Kapısı doğu yönünden görünüş rölovesi (Vakıflar Genel Müdürlüğü 2018) / Royal Gate (Fumigation gate) east view survey from Studios Monastery Church naos section.

Theodore tarafından belirlenen kuralların ve bunlara bağlı gelişen litürjik değişikliklerin mekanlarda katmanlaşma olarak görülmesini sağlamıştır. Atriumda bulunan hücreler hem keşişlerin yaşam alanını oluştur hem de keşişlerin cezalarını çekmeleri için hapishane işlevi de görmüştür (Foto.5). Günah işlemiş olan keşişlere özel hücre mekanları bulunduğu bilinmektedir (Kudde ve ark., 2022, s. 144). Narteks dini törenlerin başlamasından önce buluşulan bir toplanma yeri işlevi görmüştür (Foto.6). Ayrıca narteks, tövbe eden keşişlerin ayın sırasında bekleme alanı fonksiyonunda da kullanılmıştır (Marinis, 2014, s. 69).

⁵ Yapının narteks bölümünden naos bölümüne geçerken bulunan 3 büyük kapıdan ortadaki büyük kapı Theodore tarafından imparator kapısı olarak adlandırılmıştır (Büktel 1995, s. 74).

Fotoğraf 4. Studios Manastır Kilisesi naos bölümünden kraliyet kapısı güncel durumu (Seda Nur Akbolat 2022) / *Current status of Royal Gate from Studios Monastery Church naos section.*

Fotoğraf 5. Studios Manastır Kilisesi atrium bölümünden nartekse bakış (Seda Nur Akbolat 2022) / *View of the narthex from the atrium of Studios Monastery Church.*

Naos ise güney kısmındaki röliklerin bulunması ve dini törenlere katılan imparatorların burada yer alması sebebiyle öneme sahiptir (Foto.7). Rölikler, güney nefte yapılandırılmış bir şapelde sergilenmektedir ve imparatorlar burada saygılarını sunmaktadır (Miller, 2000a, s. 67-69). Naosun galeri kısmı da imparatorluğa uygun özelliklere sahiptir ve burada *metatorion* (kıyafet değişim yeri) bulunması bunu kanıtlar niteliktedir (Şek.8) (Panchenko, 1912).Marmara kıyısına konumlanmış olan Narlıkapı ise aynı zamanda manastırın girişlerinden birisi olarak işlev görmüştür ancak ana girişin atriumun batısında yer almış olması muhtemeldir. Altın Kapı'dan kent merkezine doğru giden Mese caddesi atriumun batısına paraleldir (Kudde ve ark., 2022, s. 144).

Manastırda bulunan keşişlerin özel diyeti bulunmaktadır. Yemekhanede bulunan reçetelerle Paskalya mevsimi⁶, Kutsal havarilerin ve *St. Philip*'in oruçları, Müjde Bayramı⁷ (Katoliklerin cuma günleri Paskalya'ya hazırlık için lüksten kaçındığı balık dışında herhangi bir et yemediği 40 günlük süreç) için özel diyetler bulunmaktadır (Miller 2000b, s. 91-92). Diyete göre şubat ve mart ayı boyunca tutulan oruç döneminde bir öğün olarak yedikleri tek şey haşlanmış fasulye ve nohuttu

⁶ Paskalya; İsa Mesih'in dirilişi adına yapılan bir bayramı ifade etmektedir (Yıldırım 2005, s. 68).

⁷ İsa Mesih'in doğuşunun kutlandığı gündür (Yıldırım 2005, s. 68).

ama imkân varsa bunların yanına kuru incir ve kestane de eklenebilmekteydi. Şarap temel içecekti. Paskalya'dan *All Saint*'e kadar iki pişmiş yemek yenilmekteydi: bahçe sebzeleri ve zeytinyağlı baklagiller. Öğle vakti 3 ölçü şarap içilmekteydi. Kırmızı et menüden daimî olarak çıkarılmıştı (Harris, 2020, s. 138). Keşişlerden biri izinsiz et yerse cezası 40 gün balık, yumurta ve peynir yenmemesiydi (Miller, 2000b, s. 92).

Hapsedilme ve bedensel cezaya ilişkin katı disiplin rejimi bulunan manastırlarda seramik veya metal bir kabı kazara kırmış olabilecek bir keşişin alenen aşağılanması için bir hüküm vardır. İtaatsiz keşişler hücrelerine kapatılır ve orada sadece kuru yiyecekler yemektedirler. Hatta üzüntülü olmaları veya melankoliye düşmeleri dahi yasaklanmıştır (Miller, 2000b, s. 87).

Theodore, elbise ile alakalı talimatları verirken İstanbul'un serin kış aylarını da hesaba katmıştır. Her bir keşişe iki adet yün malzemeden yapılmış ceket, bir adet yünlü olmayan üst giyeceği, iki adet şapka, iki adet iç çamaşır, bir omuz örtüsü ve sadece omuzları örten bir pelerine sahip olmalarına izin verilmiştir. Ayakkabıları, kısa ve uzun boyunlu bottan ibarettir. Yatak için ise keşişlere birisi keçi kılından diğeri samandan iki adet şilte, iki yün battaniye verilmektedir (Harris, 2020, s. 138).Theodore Studite'nin getirdiği kurallar daha sonraki manastır sistemleri üzerinde etkili olmuştur.

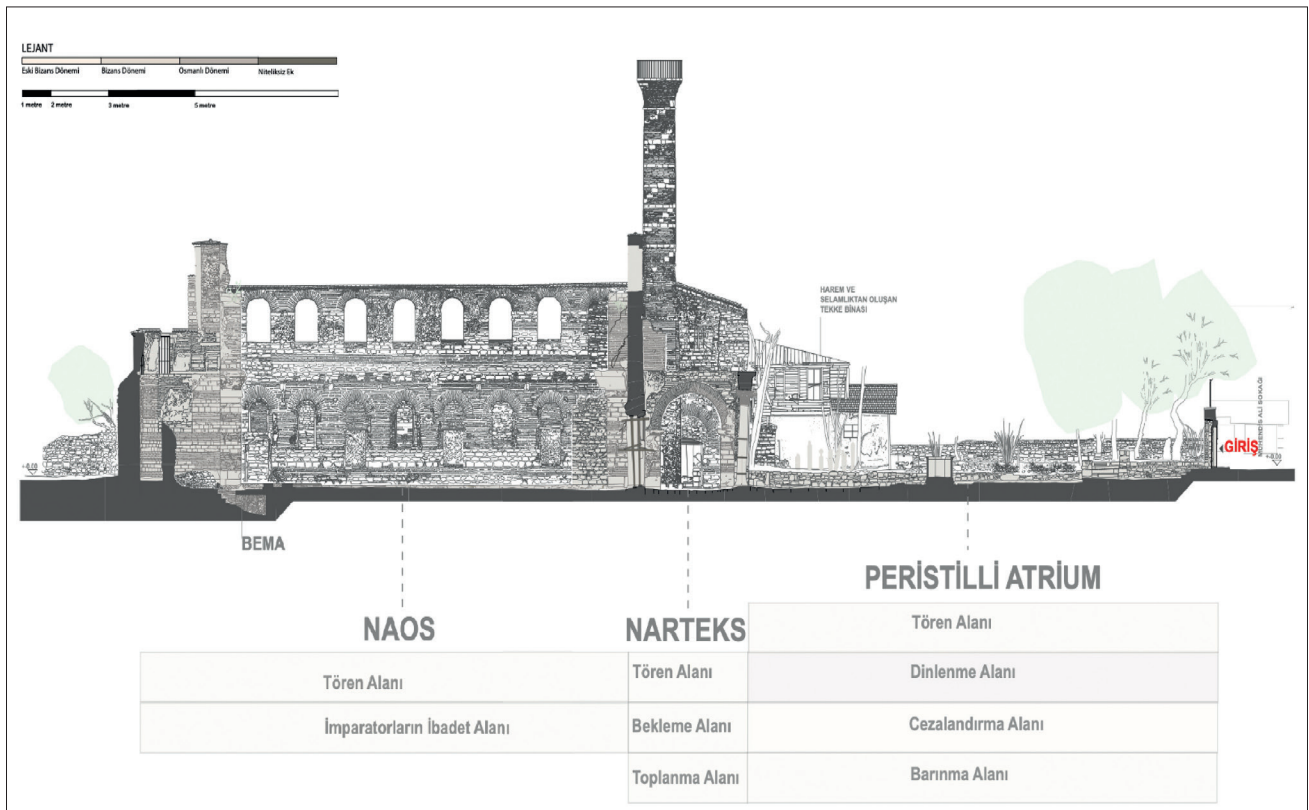
Fotoğraf 6. Studios Manastır Kilisesi narteks bölümünden bir kesit (Seda Nur Akbolat 2022) / *A section from the narthex of Studios Monastery Church.*

Fotoğraf 7. Studios Manastır Kilisesi Naos Bölümünden bir Kesit (Seda Nur Akbolat 2022) / *A section from the naos of Studios Monastery Church.*

Şekil 8. Studios Manastır Kilisesi naos, narteks ve atrium mekanlarının siyasi-sosyal kullanımının rölöve çizimi (Vakıflar Genel Müdürlüğü 2018) / *Studios Monastery Church sociological use of naos, narthex and atrium spaces survey drawing.*

Theodore'un yönetiminin eseri olan tipikonlar, Doğudaki dinsel yaşam üzerine ciddi etki yapmış olup, bütün Doğu manastırlarında taklit edilmiştir. Athos Dağı'nın tipikonu olan *Ioannes Tzimiskes* (969-976) burada yazılmıştır (Büktel, 1995, s. 37). Bu sebepten dolayı milattan sonra 10. yüzyılda Athos Dağı'ndaki Büyük Lavra Manastırı'nın temelleri atılırken Theodore'un kuralları izlenmiştir. Aynı kurallar İtalya ve Sicilya'ya da aktarılmıştır (Filangeri, 1979, s. 36-54). 11. Yüzyıldan sonra da Rusya'da ve bütün Slav dünyasında bu kurallar uygulanır hale gelmiştir (Pentjovskij, 2001). Studios Manastır Kilisesi'nde boyanmış ikonlar ve kütüphanenin birçok kitabı Rusya'ya gitmiştir (Büktel, 1995, s. 37).

DEĞERLENDİRME

Studios Manastır Kilisesi, İstanbul kent surlarının dışında Yedikule mahallesinde Marmara Denizi kıyısına Studios tarafından konsül üyesi olabilmek adına kendi arazisine inşa edilmiştir. Manastır kurulduğu andan itibaren 15. Yüzyılın ortasına kadar manastır fonksiyonunda kullanılmış olup, İstanbul'un fethinden sonra bazilikası 19. Yüzyıla kadar cami olarak kullanılmıştır. Manastırın bazilikası, 1894 yılında 7,0 şiddetindeki deprem sonrasında büyük bir hasar almıştır. Yapının çatısı 1908 de kısmen yıkılmış olup, 1920 de ise tamamen çökmüştür. Bu sebeple bazilikanın naos ve narteks bölümü 4 duvarıyla ayakta olup, atriumun güney ve batı duvarı ise Bizans dönemine ait değildir (Freely ve Çakmak, 2004, s. 58; Kudde, 2015, s. 8,30). Yapının bazilikası varlığını harabe halinde sürdürmekte olup, diğer manastır kompleksi yapıları ise günümüze ulaşamamıştır. Bu sebeple bazilikanın herhangi bir fonksiyonu bulunmamaktadır.

Manastırdaki kuralların ve yaşamın üst ölçekten başlayarak, orta ve alt ölçekte değerlendirilmesi yapılmıştır. Mekanlarda oluşan detaylar sebebiyle; detay mekânsal, ince detay ve keşiş bireylerde oluşan eylemsel etkinin de tablo üzerinden değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu değerlendirmeye göre üst ölçekten detay ölçeğe bazı tespitlerde bulunulmuştur.

Manastır hayatının Anadolu'ya yansıyan biçimi Aziz Basileios kuralları ile Mısır'dan taşınmıştır. Bizans İmparatorluğu'nun da Hristiyanlığı resmi din ilan etmesi ve İstanbul'un başkent olması ile manastır anlayışı Anadolu üzerinden İstanbul'a taşınmıştır. Studios Manastır Kilisesi ise siyasi sebeplerden dolayı Studios'un arazisi üzerine inziva anlayışını karşılayabilecek şekilde kent merkezi dışına inşa edilmiştir. Ancak manastır, imparatorların kente giriş noktası olarak kullandığı Altınkapı ve panayır caddesi olan Mese Caddesi'ne yakın konumlanmış olup, sur kapılarından biri olan Narlıkapı ile de ilişki içerisinde.

Bu 3 ana hat üzerinde bulunan manastır, vaziyet planı genişlemesini Altınkapı'ya doğru yapmıştır. Ayrıca Narlıkapı'da da bu sebeple savunma amaçlı kule ve imparatorların saraydan sandal ile gelmesi için iskelesi olduğu düşünülmektedir. Ana konumlanma sınırlarının bu şekilde olduğu bilinen manastırın 5. Yüzyıldan 8. Yüzyıla kadar tarihi kaynaklar içerisinde fazla bilgisi bulunmamaktadır. Sosyal etki olarak imparatoriçe Eirene'nin 8. Yüzyılda tahta gelmesiyle birlikte manastıra aziz Theodore yerleşmiştir. Aziz Theodore'un el işçiliğine ve el yazmalarına verdiği önem sayesinde manastır en yoğun dönemini yaşamaya başlamıştır (Çiz. 1).

Mısır'dan Anadolu'ya gelen kurallara baktığımızda Akoimetoî keşişlerin de sürekli ibadet etmesinin etkisiyle, bazilikanın vaziyet planı yerleşkesinde merkezi konumda bulunduğu gözükmektedir. Bu sebeple gece ayinleri için keşiş hücrelerinin bazilikaya uzak olmadığı düşünülmektedir. İç avlu görevi gören atriumun ise keşişler tarafından dinlenmek için kullanıldığı düşünülürse, tahta sematronu duyan keşişlerin kütüphaneye gelmesi bizlere kütüphanenin bazilikaya uzak bir konumda bulunmadığına dair fikir vermektedir. Büktel'in bazilikanın yakınında bulunan kemerli kalıntılar hakkında yaptığı yorumda bunu kanıtlar niteliktedir. Ayrıca keşişlerin kendi kendine yetme anlayışını benimsemesi sebebiyle manastır sınırları içerisinde ekip biçme alanları bulunmaktadır. Stylite aziz Daniel'in Vita'sında da belirtildiği üzere Marmara Denizi kıyısında manastırın dikili bahçeleri olduğu gözükmektedir. Güvenlik ihtiyacı sebebiyle sur çevresinin boş bırakılması ve buralara ekip biçme alanlarının yerleştirilmesi sosyal etki ve manastır kurallarının bir arada kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca Aya Konstantin Rum Ortodoks Kilisesi'nin doğusunda kalın duvarın manastırın koruyucu kuzey duvarı olduğu söylenmesi, kurallar çerçevesinde manastır sınırlarının kalın duvarlarla çevrelendiğini göstermektedir. Ekip biçme alanlarının da yemekhane ile ilişki içerisinde olduğu düşünülmekte olup, Rus gezginin de söylediği üzere yemekhanenin deniz kıyısına yakın bir konumda bulunması bunu kanıtlar niteliktedir (Çiz. 1).

Manastırdaki kuralların orta ölçekte mekânsal etkisine baktığımızda ise öncelikle münzevi yaşam anlayışından dolayı keşiş hücrelerinin bireysel olduğu gözükmektedir. Hücrelerde masa, sandalye, kitaplık gibi temel ihtiyaçlara izin verilmiştir. Bu sebeple manastır keşiş hücrelerinin küçük olduğu düşünülmektedir. Bunun aksine, ortak yaşam anlayışı ve Theodore'un el yazmalarına önem vermesi sebebiyle kütüphane yapı biriminde kitaplık, kitapların korunması için özel alanların olduğu düşünülmektedir. Toplu kitap okuduğu düşünülen keşişlerin kütüphanesinin 1000 kişilik keşiş sayısını içerisine alabilecek kapasitede olduğu düşünülmektedir.

BİZANS MANASTIRLARINDA SOSYAL YAŞAM VE MEKAN OLUŞUMU İLİŞKİSİ: STUDIOS MANASTIR KİLİSESİ

Çizelge 1. Studios Manastır Kilisesi'nde sosyal yaşamın üst ölçekte mekânsal etkisinin gösterildiği tablo / *The board showing the spatial effect of social life on the upper scale at the Studios Monastery Church*

		YAZILI OLMAYAN GELENEKLER VE MANASTIR KURALLARI	MEKAN	GÖZLEM
		YAZILI OLMAYAN GELENEKLER/SOSYAL ETKİ	Aziz Basil'in Mısır'daki manastır anlayışından etkilenmesi	Manastırların Anadolu'ya taşınması
İstanbul'un başkent olması	İstanbul'da manastırların kurulmaya başlaması		Gözlem bulunmamaktadır.	
Antik Roma'dan beri kullanılan Mese Caddesi	Manastırın Mese Caddesi'ne yakın konumlanması		Gözlem bulunmamaktadır.	
Manastırın Altınkapı'ya yakın bulunması	Manastır sınırlarının Altınkapı'ya doğru genişlemesi		Gözlem bulunmamaktadır.	
Hagios Ioannes Stoudio Kapısı(Narlıkapı) imparatorların giriş noktası ve savunma hattı olarak kullanılması	Narlıkapıda iskele ve kule bulunması		Gözlem bulunmamaktadır.	
Studios'un konsül üyesi olmak istemesi	Studios Manastırının Studios'un Yedikule'de bulunan arazisine konumlanması		Gözlem bulunmamaktadır.	
İmparatoriçe Eirene tarafından Studios Manastırına Theodoros'un getirilmesi	Theodoros'un el işçiliklerine önem vermesi sebebiyle yeni mekanlar oluşması		Gözlem bulunmamaktadır.	
Kule ve sur çevresinin güvenlik sebebiyle boş bırakılması	Marmara denizi kıyısında dikili bahçeler		Stylite Aziz Daniel'in Vita'sında da Marmara denizine yakın alanında dikili bahçelere sahip olduğu söylenmektedir.	
Yemekhane ve müstemilat yapılarının ekip biçme alanları ile ilişki içerisinde olması	Yemekhane ve müstemilat yapılarının ekip biçme alanlarına yakın konumda bulunması		Milattan sonra 1348 veya 1349 yılında İstanbul'a gelen Rus gezgin Novgorodlu Stephen yemekhanenin deniz kıyısına yakın bir konumda bulunduğu söylemiştir.	
MANASTIR KURALLARI/SOSYAL KURALLAR	İnziva anlayışı	Manastırların kent surları dışına ve kent merkezine uzak arazilere konumlanması	Gözlem bulunmamaktadır.	
	Uykusuz keşişlerin sürekli ibadet etmesi	Ana dini yapının manastır vaziyet planının merkezinde bulunması	Gözlem bulunmamaktadır.	
	Uykusuz keşişlerin sürekli ibadet etmesi	Keşiş hücrelerinin ana dini yapıya uzak olmaması	Gözlem bulunmamaktadır.	
	Keşişlerin atriumda dinlendiği sırada tahta semantronu duyarak kütüphaneye gitmesi	Kütüphanenin ana dini yapıya uzak olmayan mesafede konumlanması	Gözlem bulunmamaktadır.	
	Kendi kendine yetme anlayışı	Ekip biçme alanı ve atölyelerin manastır sınırları içerisinde varlığı	Gözlem bulunmamaktadır.	
	Yabancı ve kadınların girmesinin yasak olması	Çevresinin duvarlarla çevrili olması	Aya Konstantin Rum Ortodoks Kilisesi'nin doğusunda denize doğru uzanan bölgede yapılan araştırmalara göre kalın bir duvar olduğu ve bunun manastırın koruyucu kuzey duvarı olduğu bilinmektedir.	

Çizelge 2. Studios Manastır Kilisesi'nde sosyal yaşamın orta ölçekte mekânsal etkisinin gösterildiği tablo / *Board showing the medium-scale spatial impact of social life at the Studios Monastery Church*

SOSYAL YAŞAMIN ORTA ÖLÇEKTE MEKANSAL ETKİSİ	MANASTIR KURALLARI/SOSYAL KURALLAR	YAZILI OLMAYAN GELENEKLER VE MANASTIR KURALLARI	MEKAN	MEKAN OLUŞUMU	GÖZLEM
		Münzevi yaşam	Keşiş Hücresi	Bireysel mekanlar ortaya çıkmıştır. Hücrelerde yatak, masa, sandalye, kitaplık gibi temel ihtiyaçlar bulunmaktadır.	Gözlem bulunmamaktadır.
		Ortak yaşam anlayışı ile birlikte el yazmalarına önem veren Theodoros'un sosyal kuralları	Kütüphane	Kitaplık ve kitapları korumak için özel alanların oluşması, işlerden dinlenildiği zamanlarda toplu ortak kitap okumak için mekan oluşması bulunmaktadır.	Gözlem bulunmamaktadır.
		Liturjik ve ibadet düzenlemeleri	Ana dini yapı	3 bölümden oluşan ana dini yapı oluşmuştur. Atrium: İç avlu görevi görmekte olup hem dinlenme hem de açık hava ibadeti bölümünü oluşturur. Narteks: Hazırlanma, geçiş ve tövbe alanını oluşturmaktadır. Naos: Dini tören, ibadet ve ayin noktasını oluşturmaktadır.	Gözlem bulunmamaktadır.
		Kendi kendine yetme anlayışı	Ekip biçme alanları	Manastır yemekhanesinde kullanılan ürünlerin hammaddesi ekilip biçilmektedir. (Zeytin ağacı, üzüm bağı)	Keşiş tarafından direk söylem bulunmaktadır.
		Ortak Yaşam	Yemekhane	Ortak yemek yenilen büyük salon	Rus gezgin Novgord'lu Stephen tarafından yemekhanenin salon olduğuna dair söylem bulunmaktadır.

Liturjik ve ibadet düzenlemelerine göre ise bazilikanın naos, narteks ve atrium olmak üzere 3 bölümden oluştuğu gözükmektedir. Atrium; iç avlu görevi görmekte olup hem dinlenme hem de açık hava ibadeti bölümünü oluşturmaktadır. Narteks; hazırlanma, geçiş ve tövbe alanını oluşturmaktadır. Naos; dini tören, ibadet ve ayin noktasını oluşturmaktadır. Ayrıca manastırın kendi kendine yetme anlayışından dolayı ekip biçme alanları bulunmaktadır. Manastırda yaşayan keşiş tarafından bu konuda direk söylem bulunmaktadır. Ortak yaşam anlayışından dolayı ise yemekhane salon şeklinde olup, Rus gezginin gözlemleri de bunu kanıtlar niteliktedir (Çiz. 2).

Sosyal yaşamın alt ölçekte mekânsal etkisine baktığımızda ise günümüzde var olan ve var olmayan yapıların mekânsal büyüklüğü ve kullanım fonksiyonuna göre şekillenmesi ele alınmıştır. Münzevi yaşam ve inziva anlayışı kuralları sebebiyle keşiş hücreleri sadedir. Mimari standartlara göre ele alındığında bir keşiş hücresi 8 m²'den ele alındığında 1000 keşiş için

8000 m²'lik bir alana ihtiyaç bulunmaktadır (Neufert, 2023). Hücrelerin tek katlı veya 2 katlı olup olmadığına dair bilgi bulunmadığından bu konu üzerinde tahmin yapılamamaktadır. Kütüphanelerin ise okuma, yazma, el yazmalarına önem verilmesi sebebiyle sessiz ve huzurlu bir ortam olduğu düşünülmektedir. Kütüphane içerisinde sistematik kitaplıkların ve kitap koruma ve saklama alanlarının olduğu, duvarlarının fresk, mozaik ve ikonalarla süslü olduğu düşünülmektedir çünkü manastır 9. Yüzyılın başında içerisinde “scriptorium” bulunan yazma eserlerin kopyalandığı ve ikona üretildiği yer haline gelmiştir (Kudde, 2015, s. 24). Bazilikaya baktığımızda ise İsa'nın dünyanın ışığı olarak nitelendirilmesi yapının her noktadan pencere açıklıkları ile yapının aydınlatılması sağlanmış olup, liturjik ibadetlere göre yapının bölümlerinin fonksiyonları değişmiştir. Ayrıca bazilikanın naos bölümünde röliklerin⁸ saklandığı ve ufak bir merdivenle yerin altına inilen hac işareti planlı kripta bulunmaktadır. Aynı şekilde imparatorun bazilikayı

⁸ Vaftizcinin Ioannes'in kafatası ve vücudunun diğer bölümleri bu kripta saklanmıştır (Bütkel, 1995, s. 92).

Çizelge 3. Studios Manastır Kilisesi'nde sosyal yaşamın alt ölçekte mekânsal etkisinin gösterildiği tablo / *The board showing the spatial effect of social life at the lower scale at the Studios Monastery Church*

SOSYAL YAŞAMIN ALT ÖLÇEKTE MEKANSAL ETKİSİ	YAZILI OLMAYAN GELENEKLER/SOSYAL ETKİ	YAZILI OLMAYAN GELENEKLER VE MANASTIR KURALLARI	MEKAN	MEKAN OLUŞUMU
		İmparatorun manastırda kıyafet değişimi yapması	Ana dini yapı naos galerisi	Ana dini yapıda imparator kıyafet yeri değişim noktası bulunmaktadır.
İmparatorun yapıyı ziyaret etmesi	Ana dini yapı sunak noktası	Ana dini yapıda imparatorun dinsel mevcudiyetini göstermek adına alan bulunmaktadır.		
MANASTIR KURALLARI/SOSYAL KURALLAR	Münzevi yaşam ve inziva anlayışı	Keşiş hücresi	Sade ve bireysel mekanlar. Bir keşiş hücresi 8 m ² üzerinden hesaplandığında, 1000 keşiş için 8000 m ² alana ihtiyaç vardır.	
	Okuma, yazma ve el yazmalarına önem verilmesi	Kütüphane	Sessiz ve huzurlu bir ortam olduğu düşünülmektedir. Sistematik kitaplıkların ve kitap koruma ve saklama alanların olduğu, fresk, mozaik ve ikonalarla süslü olduğu düşünülmektedir. 1000 keşişin aynı anda okuma yaptığı kütüphanenin 700 m ² olduğu düşünülmektedir.	
	İsa (Mesih) Dünyanın ışığı olarak nitelendirilmesi, liturjik ibadetlerin yapılması ve rölik saklanması	Ana dini yapı	Fazla pencere ve kapı açıklıklı ana dini yapı bulunmaktadır. Yapıda rölik saklamak için kripta bulunmaktadır. Narteks hazırlanma alanı olduğu için naosun galerisine narteksten ulaşılmaktadır. Yapı ikona ve süslemelerle donatılmıştır.	
	Ortak yaşam anlayışı	Yemekhane	Yemekhane salonu 1000 kişiyi içine alabilecek büyüklükte olduğu düşünülmektedir.	

ziyaret etmesi sebebiyle imparatorun mevcudiyetini gösteren apsis de sunak bulunduğu kaynaklarda açıkça belirtilmiştir (Büktel, 1995, s. 133). İmparatorun liturjik ibadete katılabilmesi için de naosun galeri kısmında kıyafet değişim yeri bulunması sosyal etkinin mekân oluşumu üzerindeki etkisini göstermektedir (Panchenko, 1912). Ortak yaşam anlayışı sebebiyle sosyal kurala baktığımızda ise yemekhanenin 1000 kişiyi içine alabilecek büyüklükte olduğu düşünülmektedir (Çiz. 3).

Sosyal yaşamın detay mekânsal ölçekte mekânsal etkisine baktığımızda ise yapıda mimari bazı değişiklikler görülmektedir. Bazilikada atriumdan nartekse girişte

mermer bir stilobat üzerine oturan, dört mermer sütun yer almaktadır. Sütunlar tamamen mermerden oluşmaktadır. Bu süslemeli mermer 3 bölmeli giriş kapısı bazilikaya simgesini oluşturmaktadır. Bu 3 bölmeli giriş kapısından nartekse geçtiğimizde ise, narteksten naosa geçiş alanında 240 cm genişliğinde 310 cm yüksekliğinde imparator kapısı bulunmaktadır (Kudde, 2015, s. 32). İmparator kapısı, naosa girişin simgesi olmakla birlikte 3 keşişin ayin sırasında tütsülemesinin de yapıldığı noktadır. Sosyal kuralın mekânsal ölçekteki etkisini gördüğümüz imparator kapısından geçtiğimizde ise naosda sosyal kural bağlamında dini müzik eserlerini seslendirmek için koro bölümü bulunmaktadır (Büktel, 1995, s. 89).

Çizelge 4. Studios Manastır Kilisesi'nde sosyal yaşamın detay mekânsal ölçekte mekânsal etkisinin gösterildiği tablo / *Board showing the spatial effect of social life at the Studios Monastery Church on a detailed spatial scale*

		YAZILI OLMAYAN GELENEKLER VE MANASTIR KURALLARI	MEKAN	MEKAN OLUŞUMU
	SOSYAL YAŞAMIN DETAY MEKANSAL ÖLÇEKTE MEKANSAL ETKİSİ	YAZILI OLMAYAN GELENEKLER/SOSYAL ETKİ	Narlıkapı'dan manastır arazisine giriş yapan imparatorlar	Apsis kanatlarında bulunan kapılar
MANASTIR KURALLARI/SOSYAL KURALLAR		Litürjik ibadetler ve tütsüleme	Nartekste bulunan imparator kapısı	Mermer söveli, 240 cm genişliğinde 310 cm yüksekliğinde kapı
		İbadet alanına giriş	Atriumdan nartekse giriş yapılan mermerli ve süslemeli 3 bölmeli giriş kapısı	Narteksin girişinde, mermer bir stilobat üzerine oturan, dört mermer sütun yer almaktadır. Sütunlar tamamen mermerden oluşmaktadır.
		Röliklerin saklanması	Kripta	Apsisten altı basamaklı merdivenle inilerek ulaşılan hac planlı kripta, ortalama 1,5 metre yüksekliğindedir.
		Dini müzik eserlerini seslendirme	Apsiste bulunmaktadır.	Koro bölümü
		Keşişlerin hayır faaliyetleri için fakir bireylere yardımı	Atrium batı duvarı kapısı	Manastır dış koruyucu duvarlarında bulunan kapı
		Toplu yaşam anlayışı	Yemekhane salonu	Ortak yemek yenilen büyük masalar
		Günah çıkarma	Ana dini yapı narteks bölümü	Keşiş ve amirlere özel alan

Çizelge 5. Studios Manastır Kilisesi'nde sosyal yaşamın ince detay mekânsal ölçekte tasarım etkisinin gösterildiği Tablo / Board showing the design effect of social life at the Studios Monastery Church on a fine-detail spatial scale

SOSYAL YAŞAMIN İNCE DETAY TASARIM ETKİSİ	MANASTIR KURALLARI/SOSYAL KURALLAR	YAZILI OLMAYAN GELENEKLER VE MANASTIR KURALLARI	MEKAN	MEKAN ETKİSİ
		Theodoros tarafından el yazmalarına önem verilmesi	Yazihane	Siyah, kırmızı ve erguvani sıvı boyalar, el yazmalarının korunması için kaplar, iyi yontulmuş kamış kalem, küçük bir bıçak, mürekkebin ıslaklığını gidermek için sünger, süngerin kurutulması için özel bir taş, cetvel ve başlıklarda baş harflerinin süslenmesi için kuş tüyü fırçalar
Şarap içiminin hristiyanlıkta önemli olması	Yemekhane	Şarap için kadehler		
Mum ve tütsüleme öğelerinin dini ayinlerde kullanılması	Ana Merkez (Dini Yapı)	Mum ve tütsüleme öğeleri		
Toplu yaşam anlayışı	Kütüphane	Keşişleri kütüphaneye çağırmak için tahta semantron kullanılmaktadır.		

Ayrıca koro bölümünün altında manastır kuralları bağlamında rölüklerin saklanması için apsisten altı basamaklı merdivenle inilerek ulaşılan haç planlı kripta, ortalama 1,5 metre yüksekliğindedir (Kudde, 2015, s. 22). Ayrıca günah çıkarmak için bazilika içerisinde keşiş ve amirlere özel alanlar olduğu düşünülmektedir. Sosyal etki olarak da imparatorun Narlıkapı'dan giriş yapabilmesi için apsinin kanatlarında bulunan kapılar ise mekânsal etkiyi göstermektedir. Manastırda yaşayan keşişlerin ise hayır faaliyetlerine yardımcı olabilmesi ve bunu kural olarak benimsemesi sebebiyle manastır dış koruyucu duvarında bulunan kapıların varlığı ile mekânsal etkisini görmekteyiz (Çiz.4).

Sosyal yaşamın ince detay tasarım etkisine baktığımızda ise yazihane, yemekhane, bazilika, kütüphane ve günlük işlerin zamanlanması için bazı aletler kullanıldığı görülmektedir. Yazihanede siyah, kırmızı ve erguvani sıvı boyalar, el yazmalarının korunması için kaplar, iyi yontulmuş kamış kalem, küçük bir bıçak, mürekkebin ıslaklığını gidermek için sünger, süngerin kurutulması için özel bir taş, cetvel ve başlıklarda baş harflerinin süslenmesi için kuş tüyü fırçalar bulunurken yemekhanede ise şarap için kadehler bulunmaktadır. Liturjik ibadetlerini yapabilmeleri için, mum ve tütsüleme öğeleri görülürken, kütüphaneye çağırmak için tahta semantron kullanıldığı görülmektedir (Çiz.5).

Çizelge 6. Studios Manastır Kilisesi'nde sosyal yaşamın eylemsel etkisinin gösterildiği tablo / The board showing the actional impact of social life at the Studios Monastery Church

SOSYAL YAŞAMIN EYLEMSEL ETKİSİ	MANASTIR KURALLARI/SOSYAL KURALLAR	YAZILI OLMAYAN GELENEKLER VE MANASTIR KURALLARI	MEKAN	MEKAN OLUŞUMU
		Manastır inzivasında sadelik anlayışı	Keşiş Kıyafetleri	iki adet yün malzemeden yapılmış ceket, bir adet yünlü olmayan üst giyeceği, iki adet şapka, iki adet iç çamaşır, bir omuz örtüsü ve sadece omuzları örten bir pelerin, kısa ve uzun boyunlu bot
Manastır inzivasında sadelik anlayışı	Keşiş Hücresi Öğeleri	birisi keçi kılından diğeri samandan iki adet şilte, iki yün battaniye		

Sosyal yaşamın eylemsel etkisinde, keşiş kıyafetleri ve keşiş hücrelerinde bulunan öğelerde bazı kısıtlamalar olduğu görülmektedir. Burada keşiş kıyafetlerinin kiş uygulamasına baktığımızda yalnızca iki adet yün malzemeden yapılmış ceket, bir adet yünlü olmayan üst giyeceği, iki adet şapka, iki adet iç çamaşır, bir omuz örtüsü ve sadece omuzları örten bir pelerin, kısa ve uzun boyunlu bot olduğu bilinmektedir. Barınma ihtiyacı olarak da keşişlere sadece birisi keçi kılından diğeri samandan iki adet şilte ve iki yün battaniye verilmektedir (Çiz.6).

SONUÇ

Manastırlar, kendini dine adanmak isteyen bireylerin yaşadığı komplekslerdir. Manastırlardaki keşişlerin yaşamı, bünyesinde bulunan aziz tarafından yazılan kurallarla belirlenmektedir. Bu kurallar ise siyasi-sosyal etkenler çerçevesinde mekanlara yansımaktadır.

Bu makale kapsamında; Mısır'dan Anadolu'ya doğru gelişen manastır kuralları ile İstanbul'da bulunan Studios Manastır Kilisesi'nin literatür taraması, kuralları ve bu doğrultuda mimari planları incelenerek değerlendirme yapılmıştır.

Burada ele aldığımız Studios Manastır Kilisesi en ideal manastır yaşamını uygulamıştır. Manastır kendi kendine yetme politikası ile kent surları dışına kurulmuştur. Manastır bu politika bünyesinde, arazi sınırları içerisinde ekip biçme alanları, yemekhane, keşiş hücreleri, hamam, fırın, kiler, kütüphane, yazıhane ve el işçiliklerinin yapıldığı atölyelerle birlikte küçük ölçekli köy haline gelmiştir. Sosyolojik olarak benimsedikleri kendi kendine yetme politikası, manastır kompleksi içerisinde bulunan yapı birimlerinden anlaşılmaktadır. Bu yapı birimlerinde de siyasi-sosyal kurallar çerçevesinde mekânsal değişikliklerin olduğu gözükmektedir. Bu mekânsal değişiklikler yapıların vaziyet planı üzerindeki konumuna, mekân kullanımına, mekânın süslemelerine, kapının yüksekliğine ve pencere açıklıkları gibi mimari alanlara yansımıştır. Ayrıca manastırın önemli bir cadde olan Mese Caddesi'ne yakınlığı ve Narlıkapı ile olan ilişkisiyle birlikte yapının siyasi etkilere göre de şekillendiğini ve yapıda mekânsal değişiklikler olduğu da söyleyebiliriz. Bu mekânsal değişiklikler manastırda yaşayan keşişlerin hücrelerinde, kütüphane ve yazıhanede, bazilikanın bölümlerinde, yemekhanede ve vaziyet planında görülmektedir. Ayrıca diğer alt ölçeklerde de birçok farklı mekânda etkisi görülebilmektedir.

Bu çalışma kapsamında incelenen manastırlardan Studios Manastır Kilisesi'nin mekânsal değişikliklerinin manastır kuralları ve siyasi etkenlerle birlikte şekillendiği görülmektedir. Bu esnek mekânsal değişiklikler, her manastırın kendine özgün değişiklikler olup günümüze kadar korunarak getirilmesi ayrıca bir önem arz etmektedir.

Sonuç olarak Mısır'dan Anadolu'ya doğru gelen kurallar, manastırların kendi azizleri tarafından da ayrıca değişikliğe uğramaktadır. Bu kurallar yüzyıllar içerisinde gelişen çevresel ve dönemsal etkenlerden de etkilenerek gelişmektedir. Böylece manastırlar da mekânsal olarak değişime uğramaktadır. Bu çevresel etkenlerin ve kuralların vaziyet yerleşkesinde ve bazilika yapısında kapı, pencere, süsleme gibi detaylarına yansımış olmakla birlikte manastırın keşişleri tarafından kullanılan yapılarda sadece manastır kurallarının belirleyici olduğu gözükmektedir. Bu mekânsal değişikliklerin belirlenmesinde manastırların kuralları ve çevresel etkenlerin birlikte incelenerek çalışması somut olan ve somut olmayan kültürel miras açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

- Ahunbay, M. (1997). Manastır. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* (2), Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1159-1164.
- Alioğlu, F. (1981). İmrahor İlyas Bey Camisi -St. John Stoudios Manastır ve Kilisesi-Tarihsel Gelişim ve Çağdaş Biçimleniş Önerisi. *İstanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi (İDMMA) Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Kürsüsü*, İstanbul, Yüksek lisans tezi.
- Büktel, Y. (1995). *Studios Manastırı Bazilikasının Üst Örtü Problemleri* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Çiftçi, S. (2003). Manastır Mimarisi Üzerine. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 349-360.
- Delehay, H. (1923). *Les Saints Stylites*.
- Delehay, H. (1948). Byzantine Monasticism. In N. H. Baynes ve H. Moss (Ed.). *Byzantium: an Introduction to East Roman Civilization* (s. 136-165) içinde. Oxford University Press.
- Dirimtekin, F. (1999). İmrahor Camii. *İstanbul Belleği Taha Toros Arşivi*, İstanbul, 7-10.
- Eleopoulos, N. (1967). *La Bibliotheque et l'Atelier Scribal du Monastere du Stoudion*. Atina.
- Eyice, S. (1994). Manastırlar. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (5). Tarih Vakfı Yayınları.
- Filangeri, C. (1979). *Monasteri Basiliani di Sicilia*. Biblioteca Regionale Universitaria.
- Freely, J., Çakmak A. S. (2004). *İstanbul'un Bizans Anıtları*. Yapı Kredi Yayınları.
- Harris, J. (2020). *Konstantinopolis Bizans'ın Başkenti*. Alfa Tarih.
- Hatlie, P. (2007). Hatlie, P. (2007). *The Monks and Monasteries of Constantinople*. Cambridge University Press.
- Köse F. (2012). İmrahor İlyas Bey Camii ve Osmanlı Döneminde Geçirdiği Tamirler, *Restorasyon Yıllığı Dergisi*(4), 31-39.
- Kudde, E. (2015). *Studios Manastır Kompleksi - Ioannes Prodromos Kilisesi (İmrahor İlyas Bey Camii-İmrahor Anıtı) Koruma Projesi ve Önerileri* [Doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=MrOd0E99zJr7vhXj3OjCZg&no=j3xQSKTACXGNk-fP6dizIA>
- Kudde, E. ve Ahunbay, Z. (2016). İstanbul İmrahor İlyas Bey Camii-Studios Bazilikası Orta Bizans Dönemi Opus Sectile Döşemesinin Belgelemesi ve Korunması İçin Öneriler. *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, 17(36), 36-61.
- Kudde, E., Melvani, N. ve Okçuğlu, T. (2022). *İstanbul'da Stoudios Manastırı*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Leroy, J. (1954). La vie quotidienne du Moine Stoudite. *Irenikon*, 27,21-50.
- Leroy, J. (1958). Les petites catéchèses de S. Théodore Studite. *Le museon*, 71, 329-58.
- Mango C. (2006). *Bizans Mimarisi*. Rekmay.
- Mango, C. (2008). *Bizans – Yeni Roma İmparatorluğu*. Yapı Kredi Yayınları.
- Marinis, V. (2014). *The Monastery Tou Libos: Architecture, Sculpture, and Liturgical Planning in Middle and Late Byzantine Constantinople* [Unpublished doctoral dissertation]. University of Illinois.
- Mathews, T. (1971). *The Early Churches of Constantinople: Architecture and liturgy*. Pennsylvania State University Press.
- Miller, T. (2000a). Theodore Studites: Testament of Theodore the Studite for the Monastery of St. John Studios in Constantinople. J. P. Tomas ve A. C. Hero (Ed.), *Byzantine Monastic Foundation Documents: A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments* (s. 67-83) içinde. Dumbarton Oaks.
- Miller, T. (2000b). Stoudios: Rule of the Monastery of St. John Stoudios in Constantinople. J. P. Tomas ve A. C. Hero (Ed.), *Byzantine Monastic Foundation Documents: A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments* (s. 84-119) içinde. Dumbarton Oaks.
- Millingen, A. V. (1899). *Byzantine Constantinople, The Walls of the City and Adjoining Historical Sites*. Adamant Media Corporation.

- Millingen, V. (1912). *Byzantine Churches in Constantinople: Their history and architecture*. Macmillan.
- Müller-Wiener, W. (2002). *İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası*. Yapı Kredi Yayınları.
- Neufert, E. (2023). *Neufert Yapı Tasarımı*. Beta Yayınları.
- Panchenko, B. A. (1912). *Hagios Ioannes Studios*. IRAIK, 16, 1-359.
- Pentjovskij, A. M. (2001). *Tipikon Patriarcha Aleksija Studita v Vizantii I na Rusi*. Moskova.
- Pekak, S. M. (2000). İstanbul'da Studios Manastırı, H. Ioannes Prodromos Kilisesi I. *Sanat Tarihi Dergisi*, 10(10), 101-121.
- Peschlow, U. (1982). Die Johanneskirche des Studios in Istanbul. Bericht über die jüngsten Untersuchungsergebnisse. *JÖB*, 32(4), 428-434.
- Pratsch, T. (1998). *Theodoros Studites (759-826) - zwischen Dogma und Pragma: Der Abt des Studiosklosters in Konstantinopel im Spannungsfeld von Patriarch, Kaiser und eigenem Anspruch*. Peter Lang.
- Rice, T. T. (2002). *Bizans'ta Günlük Yaşam. Bizans'ın Mücevheri Konstantinopolis*. Özne Yayıncılık.
- Roidilis, J. (1997-1998). Eastern Monasticism: From Desert to the Ultimate North. *An Architectural Appraisal. Acta Byzantina Fennica*, Vol. 9, 153-191.
- Speck, P. (1963). Humanisten Handschriften und frühe Drucke der Epigramme des Theodoros Studites. *Helikon*, 3, 41-111.
- Talbot, A. (1991c). Monasticism. *Oxford Dictionary of Byzantium* 2, 1392-1394.
- Talbot, A.M. (1999). Bizans Manastır Sistemine Giriş. *Yapı Kredi Yayınları* (17), Cogito Dergisi, Bizans'ta Yaşamak Bölümü, 161-178.
- Yıldırım, M. (2005). Ortodoks Kilisesinde Paskalya. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi*, 7(21), 67-75.
- White, H.G.E. (1932). The Monasteries of the Wadi'n Natrun, *The History of Nitria and of Scetis* (Vol. 2). Metropolitan Museum of Art.
- White, H.G.E. (1933). The Monasteries of The Wadi'n Natrun. *The Architecture and Archaeology* (Vol.3), Metropolitan Museum of Art.